

Latin Kilise Babaları Perspektifinden Hristiyanlıkta Boşanma ve Yeniden Evlenme

Dr. Öğr. Üyesi Nuh Yılmaz | ORCID: 0000-0002-6048-0363 | nuh.yilmaz@amasya.edu.tr

Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Amasya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00sbx0v13>

Öz

Hristiyanlıkta boşanma ve yeniden evlenme olgusu, kaynağını Kitab-ı Mukaddes'ten almaktadır. Söz konusu konuyla ilgili Kitab-ı Mukaddes ifadeleri kilise babalarına literal ve alegorik olarak yorumlanmış ve Hristiyanlar için belirleyici olmuştur. Bu minvalde çalışmanın konusunu Latin kilise babaları perspektifinden Hristiyanlıkta boşanma ve yeniden evlenme olgusu oluşturmaktadır. Çalışma Tertullian, Lactantius, Ambrose, Jerome ve Augustine gibi erken dönem Latin kilise babalarının boşanma ve yeniden evlenme konusundaki açıklamalarıyla sınırlandırılmıştır. Çalışmanın hipotezi, Hristiyanlıkta boşanma ve yeniden evlenme konusundaki İsa ve Pavlus'un söylemlerinin yanı sıra erken dönem kilise babalarının yorumlarının da belirleyici olduğudur. Ayrıca çalışma, mezkur kilise babalarının boşanma ve yeniden evlenme konusunda ittifak ettikleri ve ayrıştıkları yönleri ortaya koymayı hedeflemiştir. Çalışmada dinler tarihinin tarihsel, deskriptif ve hermenötiksel metodları kullanılmıştır. Çalışmanın birincil kaynaklarını başta Kitab-ı Mukaddes olmak üzere kilise babalarının eserleri; ikincil kaynaklarını ise, konuyla ilgili modern batı literatürü oluşturmaktadır. Çalışma sayesinde kilise babalarının boşanma ve yeniden evlenme konusunda farklı görüşler ortaya koydukları saptanmış; aynı zamanda Ambrose dışında diğer kilise babalarının eşitlikçi bir anlayış sergiledikleri görülmüştür. Dolayısıyla çalışma, Hristiyanlıktaki boşanma ve yeniden evlenme konusunu Latin kilise babaları perspektifinden ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Latin Kilise Babaları, Hristiyanlık, Boşanma, Yeniden Evlenme.

Atıf Bilgisi: Yılmaz, Nuh. "Latin Kilise Babaları Perspektifinden Hristiyanlıkta Boşanma ve Yeniden Evlenme". *Marifetname* 12/1 (Haziran 2025), 257-278.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1550187>

Geliş Tarihi	13.03.2025
Kabul Tarihi	25.04.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Yapay Zeka Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Nuh Yılmaz)
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Divorce and Remarriage in Christianity from the Perspective of the Latin Church Fathers

Asst. Prof. Nuh Yılmaz | ORCID: 0000-0002-6048-0363 | nuh.yilmaz@amasya.edu.tr

Amasya University, Faculty of Theology, Department of History of Religions, Amasya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00sbx0v13>

Abstract

The phenomenon of divorce and remarriage in Christianity derives its origin from the Bible. The Bible's statements on the subject in question were interpreted literally and allegorically by the church fathers and became decisive for Christians. In this context, the subject of this study is the phenomenon of divorce and remarriage in Christianity from the perspective of the Latin Church Fathers. The study is limited to the statements on divorce and remarriage of early Latin church fathers such as Tertullian, Lactantius, Ambrose, Jerome, and Augustine. The hypothesis of the study is that in Christianity, the discourses of Jesus and Paul on divorce and remarriage, as well as the comments of the early church fathers, are decisive. In addition, the study aimed to reveal the aspects on which the aforementioned church fathers agree and disagree on divorce and remarriage. In the study, historical, descriptive and hermeneutic methods of the history of religions were used. The primary sources of the study are the works of the church fathers, especially the Bible; the secondary sources are modern western literature on the subject. The study found that church fathers had different views on divorce and remarriage; it was also seen that, with the exception of Ambrose, the other church fathers displayed an egalitarian approach. Therefore, the study is important in terms of revealing the issue of divorce and remarriage in Christianity from the perspective of the Latin Church Fathers.

Keywords: History of Religions, Latin Church Fathers, Christianity, Divorce, Remarriage.

Citation: Yılmaz, Nuh. "Divorce and Remarriage in Christianity from the Perspective of the Latin Church Fathers". *Marifetname* 12/1 (June 2025), 257-278.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1550187>

Date of Submission	13.03.2025
Date of Acceptance	25.04.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Use of Artificial Intelligence	No AI-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Nuh Yılmaz)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Boşanma, bir kadın ve erkek arasındaki evlilik birliğinin yetkili bir yargı mercii tarafından verilen bir karar ile veya gayriresmi bir şekilde sona erdirilmesi şeklinde tanımlanabilir.¹ Antik toplum ve kültürlerle bakıldığında boşanma olgusunun farklı biçimlerde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Örneğin, Asur'da bir erkek, eşine bir ikametgâh tahsis etmeden onu boşama hakkına sahipti. Mısır ve Mezopotamya toplumlarında erkekler çeşitli sebeplerle eşlerini boşayabilmekteydi.² Diğer kültür ve toplumlar kadar esnek olmasa da Yahudi toplumunda da boşanma ve yeniden evlenme mümkün olmuştur. Benzer şekilde, pagan toplumlarında da karşılıklı rıza veya tek taraflı reddetme yoluyla boşanma ve yeniden evlenme uygulanmıştır.³ Roma Medeni Hukuku'nda iki taraf arasında akdedilen bir sözleşme olarak tanımlanan evlenme, tarafların karşılıklı rızasıyla veya belirli koşullar altında, bir tarafın tek taraflı iradesiyle feshedilebilmekteydi.⁴ Bununla beraber imparator Augustus'un (ö. MS 14) evlilik yasası, boşanma süreçlerini daha karmaşık bir hale getirmiş⁵ ve boşanma hadisesine tanıklık etmek için birden fazla kişinin bulunmasını şart koşmuştur.⁶

Roma toplumunda, bir erkek ve bir kadının zina nedeniyle boşanması yasal bir zorunluluk taşımazken kilise evlilik birliğinde uzlaşmanın önemine vurgu yapmıştır.⁷ Nitekim İsa ve Pavlus boşanma ve yeniden evlenme konusunda katı bir tutum sergilemiştir. Bu tutum sonraki yıllarda kilise

¹ Jacob Peter Oluwashola - Kolawole Oladotun Paul, "Jesus' Teaching on Divorce in Matthew 19:3", *The American Journal of Biblical Theology* 22/17 (2021), 3.

² Joel Hamuli Songela, "Divorce and Remarriage in Scripture", *Africa Journal of Evangelical Theology* 32/2 (2013), 96.

³ Margaret A. Schatkin, "Divorce", *Encyclopedia of Early Christianity*, ed. Everett Ferguson (Great Britain: Routledge, 1999), 340-341.

⁴ Geoffrey S. Nathan, *The Family in Late Antiquity: The Rise of Christianity and the Endurance of Tradition* (London and New York: Routledge, 2000), 20. Roma toplumunda, üst sınıflar arasında çok eşlilik söz konusuydu. Roma ahlakçıları tek eşliliği savunurken, kadınlar pratikte kocalarının ölümünün ardından düzenli olarak yeniden evlenebiliyorlardı. Daniel-Hughes, "Only in the Lord?": Debates over Paul's View of Remarriage in Early Christianity", *Science et Esprit* 66/2 (2014), 280. Roma toplumunda, zina hem erkeğin hem de kadının işlediği bir suç olarak kabul edilmekteydi, ancak bir erkeğin karısına sadakatsizliği, onu tek başına zina yapan biri olarak nitelendirmezdi. Bu bağlamda, Konstantin'in 331 tarihli boşanma yasası, bir erkeğe karısını zina gerekçesiyle boşama hakkı tanıırken, kadınlar için benzer bir düzenleme içermemekteydi. Philip Lyndon Reynolds, *Marriage in the Western Church: The Christianization of Marriage during the Patristic and Early Medieval Periods* (Leiden, New York, Köln: E.J. Brill, 1994), 174-175.

⁵ Çeşitli boşanma türlerinden bahsedilmektedir. Örneğin, Gaius Sulpicius Gallus (MÖ 166), karısını başı açık bir şekilde dışarı çıkması sebebiyle boşamıştır. Nathan, *The Family in Late Antiquity*, 20-21.

⁶ Nathan, *The Family in Late Antiquity*, 20.

⁷ Nathan, *The Family in Late Antiquity*, 108.

babalarının görüşlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu minvalde çalışmanın temel amacı, Hristiyanlıkta boşanma ve yeniden evlenme meselelerini, özellikle erken dönem Latin kilise babaları perspektifinden ortaya koymaktır. Bu bağlamda, çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır: İsa ve Pavlus boşanma ve yeniden evlenme konusunda ne gibi söylemlerde bulunmuştur? Kitab-ı Mukaddes'te boşanma ve yeniden evlenme ile ilgili cinsiyetçi bir yaklaşımdan bahsedilebilir mi? Erken dönem Latin kilise babaları, boşanma ve yeniden evlenme hakkında hangi açıklamalarda bulunmuşlardır? Bu kilise babaları, boşanma ve yeniden evlenme konusunda çifte standart uygulamışlar mıdır?

Hristiyanlıkta boşanma ve yeniden evlenme meselesinin arka planında hem İsa ve Pavlus'un sözlerinin hem de erken dönem Latin kilise babalarının bu konuya ilişkin açıklamalarının etkili olduğu görüşü, araştırmannın hipotezlerinden birini oluşturmaktadır. Batı literatüründe boşanma ve yeniden evlenmeye dair kayda değer çalışmalar bulunmaktadır. Türkçe literatürde de mezkûr konuyla ilgili kısmi çalışmalar olmakla beraber, konunun Latin kilise babaları perspektifinden ele alınmadığı görülmüştür. Bu bağlamda çalışma, bu eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışmada girişten sonra Kitab-ı Mukaddes'te boşanma ve yeniden evlenme olgusuna yer verilmiş; ardından Latin kilise babaları perspektifinden Hristiyanlıkta boşanma ve yeniden evlenme meselesi ortaya konulmuştur. Çalışmada dinler tarihinin tarihsel, deskriptif ve hermenötiksel metotlarından yararlanılmıştır.

1. Kitab-ı Mukaddes'te Boşanma ve Yeniden Evlenme

Eski Ahit'te boşanma, belirli koşullar altında izin verilen bir uygulama olarak yer almakla beraber⁸ açıkça teşvik edilmemiş veya onaylanmamıştır.⁹ Bunda bir taraftan evliliğin kadın ve erkeğin tek beden oluşu şeklinde nitelendirilmiş olması¹⁰ diğer taraftan ise boşanmanın Tanrı tarafından hoş karşılanmayan bir davranış olarak görülmesi etkili olmuştur.¹¹ Bununla beraber boşanma her ne kadar Tanrı'nın hoşlanmadığı bir davranış olarak kabul edilse de hem boşanma hem de yeniden evlenme tamamen yasaklanmamıştır.¹² Bu bağlamda, Tevrat'ta şu ifadeye yer verilmektedir:

⁸ *Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003) Çık. 21:10-11.

⁹ Oluwashola - Paul, "Jesus' Teaching on Divorce in Matthew 19:3", 5.

¹⁰ Nitekim Tevrat'ta şöyle denmektedir: "Bu nedenle adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak." Yar. 2:24.

¹¹ Boşanmanın Tanrı'nın hoşlanmadığı bir davranış olduğuyla ilgili bk. Mal. 2:13-16.

¹² Songela, "Divorce and Remarriage in Scripture", 93-94.

“Eğer bir adam evlendiği kadında yakışsız bir şey bulur, bundan ötürü ondan hoşlanmaz, boşanma belgesi yazıp ona verir ve onu evinden kovarsa, kadın adamın evinden ayrıldıktan sonra başka biriyle evlenirse, ikinci kocası da ondan hoşlanmaz, boşanma belgesi yazıp verir, onu evinden kovarsa ya da ikinci adam ölürse, kadını boşayan ilk kocası onunla yeniden evlenemez. Çünkü kadın kirlenmiştir. Bu Rab’bin gözündeki iğrençliktir...”¹³

Öte yandan ilerleyen paragraflarda yer verileceği üzere, Yeni Ahit’te boşanma ve yeniden evlenmeyle ilgili durumlar arasında yer alan zina olgusunun Eski Ahit’te boşanma nedeni değil ölüm cezası gerektiren bir suç olduğuna da işaret etmek gerekir. Bu durum Tevrat’ta şu şekilde ifade edilmektedir: *“Biri başka birinin karısıyla, yani komşusunun karısıyla zina ederse hem kendisi hem de zina ettiği kadın kesinlikle öldürülecektir.”¹⁴* Metinde zina suçunun ölümle cezalandırılacağı belirtilmiş olsa da bunun uygulamada zorunlu boşanma ile değiştirildiğine dair önemli kanıtlar bulunmaktadır. Öyle ki, zina edenlerin taşlanarak/yakılarak öldürülmesi gerektiği görüşü teorik olarak benimsenmişken, pratikte genellikle farklı cezai yaptırımların uygulandığı anlaşılmaktadır.¹⁵ Örneğin Yusuf, Meryem’in taşlanması gerektiğini değil, onun zina suçu işlediğini düşündüğü için onu boşamayı uygun görmüştür.¹⁶ Dolayısıyla ilgili pasaj, boşanmayı değil yeniden evlenmeyi düzenleyen bir ilke olarak görülmektedir. Zira metin, bir kadının başka bir erkekle evliyken, ilk eşiyle tekrar evlenmesini yasaklamaktadır. Bunun arkasındaki sebep, kadının ikinci kocasıyla birlikte olmasının onu “kirletmiş” sayılması¹⁷ ve bu durumun, ikinci evliliğin zina ile özdeş bir nitelik taşıması nedeniyle Tanrı katında iğrenç bir eylem olarak değer görmesidir. Bu nedenle Weibling’in öne sürdüğü gibi, söz konusu metin boşanma sırasında değil, ikinci evliliğin tamamlanması sürecinde gerçekleşen zina ile ilgilidir. Bu yorum, yeniden evliliğin zina ile aynı kefeye konulduğu Yeni Ahit öğretisiyle tutarlılık arz etmektedir.¹⁸ Netice itibarıyla söz konusu metin boşanmayı emretmemekte veya onaylamamakta, bunun yerine Musa’nın belirli durumlarda boşanmayı kabul ettiğine dair bir ima içermektedir.¹⁹

Yeni Ahit’te boşanma ve yeniden evlenme meselesine geçmeden önce, bakireliğin evlilikten üstün bir erdem olarak vurgulandığını belirtmek gerekir. Bu yaklaşım, başta İsa ve annesi Meryem olmak üzere, İsa’yı vaftiz eden

¹³ Yas. 24:1-4.

¹⁴ Lev. 20:10; Yas. 22:22.

¹⁵ Bununla ilgili olarak bk. Özd. 6:33-35; Hoş. 2:3, 10; Hez. 16:37-39; 23:29

¹⁶ Mat. 1:19.

¹⁷ Lev. 18:20 ve Sayılar 5:13-14’ta zina kirliliği için kullanılır.

¹⁸ Mar. 10:11-12; Songela, “Divorce and Remarriage in Scripture”, 95-96.

¹⁹ Songela, “Divorce and Remarriage in Scripture”, 91-92.

Vaftizci Yahya'nın bakire olmalarıyla da desteklenmektedir. Bunun yanı sıra İsa, erkekleri ailelerinden ve ev yaşamlarından uzaklaştırmış²⁰ ve bu bağlamda öğrencilerine, onların dünyevi bağlılıklarını terk etmeleri gerektiğini²¹ şöyle ifade etmiştir: *"Size doğrusunu söyleyeyim, Tanrı'nın krallığı uğruna evini, karısını, kardeşlerini, ana babasını veya çocuklarını bırakan hiç kimse yoktur ki, bu zamanda ve gelecek çağda sonsuz yaşamı kat kat fazlasıyla almamış olmasın."*²² Hristiyanlıkta zamanın sonunun yaklaştığı vurgulanmakta ve bekar bir yaşam tarzının tercih edilmesi önerilmektedir. Bu görüş, Markos İncili'nde şu şekilde teyit edilmektedir: *"Ve o günlerde gebe olanlara ve emzikililere yazıklar olsun!"*²³ Ayrıca İsa'yı takip etme çağrısı, bir öğrencinin ailevi sorumluluklarını terk etmesini ve kendisini tamamen Tanrı'ya adanmasını zorunlu kılmaktadır. İsa bu durumu şöyle dile getirmiştir:

*"Bir kimse bana gelip de babasından, annesinden, karısından ve çocuklarından nefret etmezse... benim öğrencim olamaz."*²⁴ Son olarak, İsa'nın öğrencilerine hitaben *"Çünkü doğuştan hadım olanlar vardır, insanlar tarafından hadım edilenler vardır ve kendilerini göklerin krallığı için hadım edenler vardır."*²⁵ şeklindeki sözleri, öğrencilerine bakireliği tercih etmeleri gerektiğini ima etmektedir.²⁶

Pavlus da evliliği tıpkı İsa gibi eskatolojik bir perspektiften değerlendirmekte²⁷ ve bu görüşünü şu şekilde dile getirmektedir:

*"Yaklaşan sıkıntıyı göz önünde bulundurarak bir kişinin olduğu gibi kalmasının iyi olduğunu düşünüyorum. Kardeşlerim, belirlenen zaman çok kısa oldu; bundan sonra beş karısı olanlar, hiç karısı yokmuş gibi olsunlar, ... çünkü bu dünyanın biçimi geçiyor ... Kaygılardan uzak olmanızı istiyorum. Evlenmemiş adam, Rabbi nasıl memnun edeceğini düşünerek Rabbin işleri için kaygılanır; ama evli adam dünyasal işler için kaygılanır..."*²⁸

Başka bir yerde ise *"...nişanlısıyla evlenen iyi eder, evlenmeyense daha iyi eder"*²⁹ der. Metinlerden de anlaşılacağı üzere Pavlus, evliliğe kıyasla bekarlığı üstün tutmaktadır.³⁰ Dolayısıyla Yeni Ahit'te Tanrı Krallığı uğruna

²⁰ Reynolds, *Marriage in the Western Church*, XXVI-XXVII.

²¹ Patrick H. Maille, *Early Christianity and the Family* (Texas: Texas Tech University, Master Thesis, 1998), 21.

²² Luk. 18:29-30.

²³ Mar. 13:17.

²⁴ Luk. 14:26.

²⁵ Mat. 19:12.

²⁶ Willy Rordorf, "Marriage in the New Testament and in the Early Church", *Journal of Ecclesiastical History* 20/2 (1969), 193-194.

²⁷ Rordorf, "Marriage in the New Testament and in the Early Church", 195.

²⁸ 1Ko. 7:32-34. Benzer bir anlatı için bk. 1Ko. 7:29-31.

²⁹ 1Ko. 7:38.

³⁰ Maille, *Early Christianity and the Family*, 24. Pavlus'un evliliğe dair görüşleri için bk. Hakkı Ş. Yasdımın, "Pavlus'un Evlilik Hakkındaki Görüşü", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2001), 77-91.

becarlığın, Hristiyan yaşamını sürdürmenin geçerli ve saygın bir yolu olarak vurgulandığı ifade edilebilir.³¹

Öte yandan Pavlus, bir erkeğin kadına dokunmamasının daha uygun olduğu görüşüne eğilimli olmakla birlikte,³² zinaya düşmemek amacıyla evlenmenin de bir seçenek olabileceğine vurgu yapmakta³³ ve bu durumu şu sözleriyle açıklamaktadır: “*Ama zinadan sakınmak için her erkeğin kendi karısı, her kadının da kendi kocası olsun.*”³⁴ Yine bu minvalde o, evlenmenin yanmak gibi olumsuz bir durumdan daha üstün olduğuna vurgu yapmış³⁵ ve bu nedenle evlenmenin yalnızca müsaade edilen bir eylem değil, aynı zamanda önerilen bir durum olduğunu belirtmiştir.³⁶ Pavlus, erkeklerin kimlerle evleneceğine dair bir açıklamaya yer vermezken Hristiyan kadınların Rab’be bağımlı olmak şartıyla dilediği kişiyle evlenmekte özgür olduklarına işaret etmiş ve bu durumu şu şekilde dile getirmiştir: “*Kadın kocasına onun yaşamı süresince bağlıdır. Koca ölürse, istediği kişiyle evlenmekte özgürdür. Yeter ki bu kişi Rab’be bağlı biri olsun.*”³⁷ Bu bağlamda Pavlus, kadınların inanlı olmayanlarla evlenmelerini yasaklamış ve onlara şöyle hitap etmiştir: “*İnanlı olmayanlarla aynı boyunduruk altına girmeyin. Çünkü doğruluk kötülükle ne paylaşabilir? Ya da ışık karanlıkla nasıl ortak olabilir?*”³⁸ Bununla beraber Pavlus’un bazı pasajlarda karma evliliklere olumlu bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bu anlamda o, iman etmeyen bir erkeğin, imanlı karısı nedeniyle kutsanacağını; benzer şekilde, iman etmeyen bir kadının da imanlı kocası aracılığıyla kutsanacağını ifade etmiştir. Ayrıca, bu durumun çocuklar üzerinde de etkisi olduğunu, zira çocukların imanlı ebeveynleri aracılığıyla kutsal kılınacaklarını, aksi takdirde onların murdar olacağını vurgulamıştır.³⁹ Dolayısıyla bir tarafın Hristiyan inancına sahip olması, ailedeki çocukların kutsallığının sağlanacağı anlamına gelmektedir.⁴⁰

Pavlus’un evlilikle ilgili bir diğer vurgusu, tıpkı kilisenin İsa’ya olan bağlılığı gibi, kadınların da her durumda kocalarına bağlı olmaları, kocaların da

³¹ Rordorf, “Marriage in the New Testament and in the Early Church”, 195.

³² 1Ko. 7:1.

³³ Maille, *Early Christianity and the Family*, 24.

³⁴ 1Ko. 7:2.

³⁵ 1Ko. 7:9.

³⁶ Maille, *Early Christianity and the Family*, 24. Hristiyan ilahiyatçıların ekseriyeti, evliliği tek eşlilik biçiminde dahi eleştirmişler ve onu bakirelik ve dulluktan sonra gelen, en düşük derecede bir cinsel saflık durumu olarak değerlendirmişlerdir. Panos D. Bardis, “Early Christianity and the Family”, *Sociological Bulletin* 13/2 (1964), 2.

³⁷ 1Ko. 7:39. Pavlus, söz konusu ifadenin devamında kadının olduğu durumda kaldığında daha mutlu olacağına işaret etmektedir. 1Ko. 7:40. Pavlus’un bu bağlamdaki sözleri, İsa’nın yeniden evlenme konusundaki sözleriyle gelişmektedir. Maille, *Early Christianity and the Family*, 24.

³⁸ 2Ko. 6:14.

³⁹ 1Ko. 7:14.

⁴⁰ Maille, *Early Christianity and the Family*, 24-25.

eşlerini kendi bedenleri gibi sevmeleri gerektiğidir. Ayrıca Pavlus, bir adamın annesini ve babasını terk edip, karısına bağlanacağını ve ikisinin tek bir beden olacağını vurgulamıştır.⁴¹

Yeni Ahit'te boşanma ve yeniden evlenme konularında İsa ve Pavlus arasında belirgin bir görüş ayrılığı bulunduğu söylenebilir. Zira Sinoptik İnciller'de boşanma ve yeniden evlenmeye izin verilmemekte ve yeniden evlenenler zina işlemekle suçlanmaktadır.⁴² Bu bağlamda İsa, şöyle demektedir: *“Karısını boşayıp bir başkasıyla evlenen, ona karşı zina etmiş olur. Kadın da kocasını boşayıp bir başkasıyla evlenirse, zina etmiş olur.”*⁴³ İsa'nın bu tutumu, evli çiftlerin tek bir beden olarak kabul edilmesi ve bu sebeple Tanrı'nın birleştirdiği kişileri hiç kimsenin ayırmaması gerektiği anlayışına dayanmaktadır.⁴⁴ Hatta İsa'nın sözlerine göre, Musa'nın şeriatında da boşanma yasaklanmış olup sadece insanların kalplerinin katılığı nedeniyle boşanmaya izin verilmiştir.⁴⁵ Dolayısıyla, Tevrat'ın boşanmayı onayladığı veya zorunlu kıldığı şeklinde bir yorum yapılmamalıdır. Çünkü bu durum, Musa'nın getirdiği boşanma yasasının, yaratılışın temel yasaları tarafından geçersiz kılındığını göstermektedir.⁴⁶

İsa, boşanma ve yeniden evlenme konusunda katı bir yaklaşım sergilemiş olsa da Matta İncili'nde *“...her kim karısını zina⁴⁷ dışında bir nedenle boşarsa, onu zinaya itmiş olur. Her kim boşanmış bir kadınla evlenirse zina etmiş olur”*⁴⁸ ve başka bir yerde Ferisilere hitaben *“Size diyorum ki her kim zinadan başka bir nedenle karısını boşayıp başkasıyla evlenirse zina etmiş*

⁴¹ Ef. 5:22-33.

⁴² Hülya Çetin, “Dağdaki Vaazda Boşanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi* 3/2 (2012), 228.

⁴³ Mar. 10:11-12. Benzer ifadeler için bk. Luk. 16:18.

⁴⁴ Mat. 19:3-6; Mar. 10:6-9. Songela, “Divorce and Remarriage in Scripture”, 101-102. Bu nedenle İsa, evliliğin gerçekleşmesi durumunda, tek cılılığı ve süreklilik arz eden bir evliliği tavsiye etmektedir. Bruce Vawter, “Divorce and the New Testament”, *The Catholic Biblical Quarterly* 39/4 (1977), 530.

⁴⁵ Mat. 19:8. Mar. 10:5. Ancak Fitzmyer, İsa'nın boşanmayı kesin bir şekilde yasaklamasını, Eski Ahit'te bu denli sert bir şekilde kınanmadığı için Yahudilik bağlamında yeni bir gelişme olarak değerlendirmektedir. Bu da, İsa'nın boşanma konusundaki öğretisinin hiçbir Yahudi mezhebinin etkisi altında şekillenmediğini göstermektedir. Joseph A. Fitzmyer, “The Matthean Divorce Texts and Some New Palestinian Evidence”, *Theological Studies* 37 (1976), 213-214.

⁴⁶ Oluwashola - Paul, “Jesus' Teaching on Divorce in Matthew 19:3”, 8.

⁴⁷ “Porneia” kelimesi, erken patristik dönemde ve sonrasında genel olarak zina anlamında kullanılmıştır. Reynolds, *Marriage in the Western Church*, XXIV. Bununla birlikte söz konusu kelimenin anlamı hakkında farklı yorumlar yapılmaktadır. Örneğin Fitzmyer, bu kelimenin birden fazla anlam taşıdığına dikkat çekmekte ve Matta'nın zina anlamını kastetmiş olamayacağına işaret etmektedir. Fitzmyer, “The Matthean Divorce Texts and Some New Palestinian Evidence”, 208-209. Hunter ise, “pornei” kelimesinin temiz olmama/kirlilik (*uncleanness*) anlamına geldiğini ve Matta'nın, bir erkeğin karısında “uygunsuzluk” bulması durumunda onu boşamasına izin veren Yasanın Tekrarı 24:1-4'teki yasayı yansıttığı konusunda bir konsensüs oluştuğuna dikkat çekmektedir. Daha geniş bilgi için bk. David G. Hunter, “Historical Theology and the Problem of Divorce and Remarriage Today”, *Journal of Moral Theology* 10/2 (2021), 37-38.

⁴⁸ Mat. 5:32.

*olur.*⁴⁹ diyerek zina nedeniyle boşanmaya ve yeniden evlenmeye izin verir gibi görünmektedir. Metin bir taraftan zina dışında boşanmanın geçerli olmayacağına işaret ederken, diğer taraftan da başka biriyle yeniden evlenmeyi zina olarak görmektedir. Dolayısıyla İncillerdeki boşanma ve yeniden evlenme ile ilgili ifadelerden hareketle, İsa'nın boşanma ve yeniden evlenme konusundaki sözlerinin farklı şekillerde yorumlanabileceği söylenebilir. Zira İsa, bir yandan boşanmış bir kişinin yeniden evlenmesini herhangi bir koşul öne sürmeden zina olarak nitelendirirken, diğer yandan “zina hariç” ifadesiyle bu durumu belirli bir koşula bağlamaktadır. Bu bağlamda, bir yorumda kocasını boşayıp yeniden evlenen kadın suçlu sayılırken, diğer bir yorumda boşanmış bir kadınla evlenen erkek suçlu kabul edilmektedir. Ayrıca, bir bakış açısından, bir erkeğin karısını boşayıp yeniden evlenmesi onu zina işleniş biri konumuna getirirken, başka bir bakış açısından, masum bir kadının eşinden boşanması onu zina işleyen biri pozisyonuna sokmaktadır.⁵⁰

İsa'nın boşanma ve yeniden evlenme konusundaki açıklamaları üzerine yapılan araştırmalarda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar, her iki taraf için de yeniden evlenmenin tamamen yasak olduğunu ileri sürerken, diğerleri yalnızca zina suçlamasıyla boşanmış olan masum tarafın yeniden evlenebileceğini savunmuştur. Diğer bir grup araştırmacı ise, her iki tarafın da yeniden evlenme hakkına sahip olduğunu iddia etmiştir. Bu görüş farklılıkları, özellikle Matta İncili 5:32 ve 19:9'un anlamı etrafında yoğunlaşmıştır. Yeniden evlenmeye tamamen karşı olanlar, istisna hükmünü yalnızca boşanma eylemini değiştiren bir düzenleme olarak yorumlarken, masum tarafın yeniden evlenmesini savunanlar, bu maddeyi hem boşanma hem de yeniden evlenme eylemlerini düzenleyen bir açıklama olarak değerlendirmişlerdir.⁵¹

İncillerin yanı sıra, Pavlus da mektuplarında İsa'nın sözlerine atıfta bulunmuştur. Bu anlamda Pavlus şu açıklamada bulunmuştur: “*Evli olanlara buyruk veriyorum: Kadın kocasından ayrılmasın. Bu buyruğu veren ben değilim, Rab'dir. Ayrılırsa da başkasıyla evlenmesin, ya da kocasıyla barışsın. Erkek de karısını boşamasın.*”⁵² Metinden anlaşıldığı üzere, Pavlus hem kadının hem de erkeğin boşanmamaları gerektiğini vurgulamış; kadının boşanması durumunda yeniden evlenmemesi gerektiğine işaret etmiş; ancak erkeğin yeniden

⁴⁹ Mat. 19:9. Markos ve Luka İncilleri, İsa'nın boşanma ve yeniden evlenme konusundaki öğretisini hiçbir istisna içermeyen, mutlak bir biçimde ifade ederken, Matta İncili, bu öğretileri iki kez istisna getirmektedir. Hunter, “Historical Theology and the Problem of Divorce and Remarriage Today”, 36-37.

⁵⁰ Shirley Jackson Case, “Divorce and Remarriage in the Teaching of Jesus”, *The Biblical World* 45/1 (1915), 19-20.

⁵¹ Songela, “Divorce and Remarriage in Scripture”, 100-101.

⁵² 1Ko. 7:10-11.

evlenmesiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.⁵³ Pavlus, evlilik bağının sona ermemesi gerektiğini vurgulamakla birlikte, boşanmış bireylerin yeniden evlenmelerinin günah olmadığını şu şekilde ifade etmiştir: “*Bence şu sıkıntılı döneme yaraşan tutum insanın olduğu durumda kalmasıdır. Kadına bağlı mısın? Bu bağı çözme. Kadından çözülmüş müsün? Evliliği dileme. Ama evlenirsen günah işlemiş olmazsın...*”⁵⁴ Pavlus, aynı zamanda karma evliliklerde de boşanmaya karşı bir tutum sergilemiş, ancak boşanmanın gerçekleşmesini de yasaklamamıştır. O, bu bağlamda şöyle demiştir:

“*Geriye kalanlara Rab değil, ben söylüyorum: eğer bir kardeşin iman etmeyen karısı varsa ve kadın onunla yaşamayı uygun buluyorsa, kardeş onu boşamasın. Bunun gibi, bir kadının iman etmeyen kocası varsa ve bu erkek onunla yaşamayı uygun buluyorsa, kadın onu boşamasın. Çünkü iman etmeyen erkek karısı nedeniyle kutsanır. Bunun gibi, iman etmeyen kadın da o kardeş nedeniyle kutsanır. Yoksa, çocuklarınız murdar olurdu. Ama şimdi kutsaldılar. İman etmeyen kişi boşamayı yeğliyorsa, boşansın. Böyle durumlarda kardeşin ya da kız kardeşin yükümlülüğü yoktur...*”⁵⁵

Dolayısıyla metinde karma evliliklerde boşanma olasılığının söz konusu olduğu belirtilmektedir. Ancak boşanma sonrası yeniden evlenme durumuna dair herhangi bir değerlendirmeye yer verilmemektedir. Bu bağlamda, Rordorf, Pavlus’un boşanmaya izin vermesini, İsa’nın Tanrı Krallığı uğruna kişinin ailesini ve yakınlarını terk etmesi gerektiği yönündeki öğretileriyle ilişkilendirmiştir.⁵⁶

Öte yandan Pavlus, sadece eşlerden birinin ölümü durumunda yeniden evlenmeye izin vermiş ve bu durumu şöyle ifade etmiştir: “*Evli bir kadın kocası yaşadığı sürece ona yasayla bağlıdır. Ama kocası ölürse, onu kocasına bağlayan yasadan özgür kılınır. Şöyle ki, kocası yaşarken başka bir erkeğe varırsa, zina etmiş sayılır. Oysa kocası ölürse bu yasadan özgürdür; başka bir erkeğe varsa da zina etmiş olmaz.*”⁵⁷ Metinden de anlaşıldığı gibi Pavlus, evli bir kadının kocası öldüğünde başka bir erkekle evlenmesine izin vermekte ve bu durumu zina olarak görmemektedir. Bu bağlamda, Pavlus’un öğretileri göz önünde bulundurulduğunda, boşanma ve yeniden evlenme konusunda İsa’ya kıyasla daha esnek bir yaklaşım sergilediği söylenebilir.

Pavlus’un Pastoral Mektuplar’da⁵⁸ tek eşlilikle ilgili kullandığı ifadeler, araştırmacılar tarafından yeniden evlenme konusu ile ilişkilendirilmiş ve bu

⁵³ Reynolds, *Marriage in the Western Church*, XXIV-XXV.

⁵⁴ 1Ko. 7:26-28.

⁵⁵ 1Ko. 7:12-16.

⁵⁶ Rordorf, “Marriage in the New Testament and in the Early Church”, 197-198.

⁵⁷ Rom. 7:2-3. 1Ko. 7:39. Ayrıca evliliğin kirlenmemesine dair bk. İbr. 13:4.

⁵⁸ 1Ti. 3:2, 5:9; Tit. 1:6.

durum, farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Vawter, bu metinlerde geçen tek eşe sahip olma ilkesinin, kilise içindeki belirli bazı sınıflar için ikinci bir evliliğin uygunsuz kabul edildiği anlamına geldiğini ileri sürerken; diğer araştırmacılar, önceki eşin ölümünden dolayı yeniden evliliğin yapılabileceği görüşünü savunmaktadır.⁵⁹

Yeni Ahit'te boşanma ve yeniden evlenme konusundaki İsa ve Pavlus'un ifadeleri, bazı benzerlikler taşısa da Pavlus'un yeniden evlenme hakkındaki ifadeleri, araştırmacılar tarafından İsa'nın sözleriyle çelişkili olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, Pavlus'un sözlerinin gerçekten bir izin mi yoksa Korint Kilisesi'nden kendisine bildirilen belirli bir duruma yönelik bir taviz mi olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Bunun yanı sıra, Pavlus'un Korintlilere Birinci Mektup 7:10'da boşanmış bir kadın için başka bir evlilik öngörmemesi, ancak aynı pasajın 12-15. ifadelerinde, iman etmeyen bir eşin ayrılması durumunda kadının yeniden evlenmesine izin vermesi arasındaki çelişkili görünen durum da dikkat çekicidir.⁶⁰ Ayrıca araştırmacıların büyük bir kısmı Yeni Ahit'teki boşanma ve yeniden evlenmeyle ilgili ifadelerin hem çok eşliliği hem de yeniden evlenmeyi yasakladığını savunmaktadır. Bu bağlamda G. Vermees ve benzer görüşlere sahip olanlar, söz konusu metinlerle yalnızca çok eşliliğin yasaklandığını; J. Murphy-O'Connor ve benzer düşünceye sahip olanlar ise, ikinci evliliğe izin verilmediğini ileri sürmektedir.⁶¹

2. Latin Kilise Babaları Perspektifinden Hristiyanlıkta Boşanma ve Yeniden Evlenme

Erken dönem kilise babalarının boşanma ve yeniden evlenme konusundaki görüşleri, iki açıdan önemlidir: Birincisi, kilise babalarının havarilerin öğretilerinin en yakın mirasçıları olmaları; ikincisi ise, Roma hukukunun boşanmayı kabul ettiği ve boşanmanın özellikle üst sınıflar arasında revaçta olduğu bir dönemde yaşamış olmalarıdır.⁶² Bu bağlamda, kilise babaları genel olarak Roma hukukunun boşanma ve yeniden evlenme konusundaki açıklamalarını eleştirmiş ve bu konularda olumsuz ve katı bir tutum sergilemişlerdir.⁶³ Nitekim Roma toplumunda evlilik, sadece tek taraflı reddetme

⁵⁹ Yeniden evliliği savunanlar ise Pavlus'un "Bu nedenle, daha genç dulların evlenmelerini, çocuk yapmalarını, evlerini yönetmelerini, düşmana hiçbir fırsat vermemelerini isterim" sözüne atıfta bulunurlar. 1.Ti. 5:14. Vawter, "Divorce and the New Testament", 537-538.

⁶⁰ Pavlus'un Korintlilere Birinci Mektup 7. bapta diğer çelişkileri ile ilgili olarak bk. Fitzmyer, "The Matthean Divorce Texts and Some New Palestinian Evidence", 200, dipnot 13.

⁶¹ Fitzmyer, "The Matthean Divorce Texts and Some New Palestinian Evidence", 219-220.

⁶² Schatkin, "Divorce", 340-341.

⁶³ Nathan, *The Family in Late Antiquity*, 107-108. Bu kilise babaları arasında Ambrose, Jerome ve Augustine de zikredilmektedir. Henri Crouzel, "Divorce and Remarriage in the Early Church: Some Reflections on Historical

durumunda yasal bir süreci gerektirmekleyken, diğer durumlarda taraflar arasında basit bir anlaşma olarak kabul edilmekte ve karşılıklı rıza ile kolaylıkla sona erdirilebilmektedir. Kilise babalarına göre ise, boşanma genellikle zina dışında mümkün görülmemektedir. Hatta bazı kilise babaları, zina durumunda dahi boşanmanın geçerli olmayacağını savunmuşlardır. Kilise babaları, evliliğin bozulmazlığına ilişkin görüşlerini, Tevrat'ta yer alan "...*Adam annesini ve babasını bırakıp tek beden olacaktır*"⁶⁴ ifadesine dayandırmışlardır. Bu noktada evliliğin Tanrı tarafından kutsanıp mühürlendiği ve dolayısıyla bozulmaz olduğu savunulmakta; böylelikle Tanrı'nın Hristiyan evliliklerine müdahale ettiği ifade edilmektedir.⁶⁵ Bu nedenle, kilise babaları mutlak boşanmayı kınamışlar; ancak bazıları, dinden dönme, tamahkarlık, zina ve putperestlik gibi belirli gerekçelerle boşanmayı kabul etmişlerdir.⁶⁶ Kilise babalarının ekserisi, masum tarafın zina yapan eşini boşayabileceğini, aksi takdirde evlilik birliğinin kutsallığı ve bütünlüğünün tehlikeye girebileceğini savunmuşlardır. Ancak, tövbe eden tarafla barışmanın gerekliliği konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.⁶⁷ Bunun yanı sıra, bazı istisnalar olmakla birlikte, kilise babaları Roma hukukunun zina ile ilgili olarak uyguladığı çifte standardı eleştirmişler ve zinanın her iki cinsiyet için de geçerli olduğunu vurgulamışlar;⁶⁸ ayrıca zina durumunda boşanmanın her iki cinsiyet için eşit şekilde geçerli olması gerektiğine dikkat çekmişlerdir.⁶⁹ Latin kilise babalarına göre, genel olarak boşanmanın tek meşru gerekçesi zina suçu olmakla birlikte,⁷⁰ bu tür bir boşanma, masum tarafa yeniden evlenme hakkı tanımamaktadır.⁷¹ Bu çerçevede, istisnalar olmakla birlikte, Latin kilisesi babaları, zina nedeniyle boşanmış çiftlerin yeniden evlenmelerine izin vermemişlerdir.⁷²

Öte yandan kilise babaları, eşlerden birinin ölümünün ardından yeniden evlilik meselesinde Pavlus'un görüşlerini izlemişler ve dul erkek ya da kadının yeniden evlenmesine izin vermekle birlikte, bu durumu teşvik etmemişlerdir.⁷³

Methodology", çev. Michelle K. Borras, *Communio: International Catholic Review* 41 (2014), 476.

⁶⁴ Yar. 2:22-24.

⁶⁵ Crouzel, "Divorce and Remarriage in the Early Church", 476-477.

⁶⁶ Bardis, "Early Christianity and the Family", 16-17.

⁶⁷ Örneğin Augustine, barışmayı tavsiye ederken Jerome bunu yasaklamıştır. Schatkin, "Divorce", 340-341.

⁶⁸ Bu kilise babaları arasında Ambrose, Jerome ve Augustine zikredilmektedir. Crouzel, "Divorce and Remarriage in the Early Church", 476.

⁶⁹ Bu şekilde düşünen kilise babalarına Tertullian, Novatian (öl. 258), Lactantius, Jerome ve Augustine örnek gösterilebilir. Crouzel, "Divorce and Remarriage in the Early Church", 491-492.

⁷⁰ Erken dönem Latin kilise babaları (Ambrose dışında) genel olarak zina suçu nedeniyle boşanma hususunda Pavlus'un öğretilerine sadık kalmaya çalışmışlardır. Crouzel, "Divorce and Remarriage in the Early Church", 491-492.

⁷¹ Bu bağlamda, genç dul kadınların evlenmeleri yaşlı dulların ise bekar kalmaları teşvik edilmiştir. Nathan, *The Family in Late Antiquity*, 108.

⁷² Rordorf, "Marriage in the New Testament and in the Early Church", 204.

⁷³ Rordorf, "Marriage in the New Testament and in the Early Church", 205.

Ancak, bu bağlamda Tertullian (öl. 225?) ve Augustine (öl. 430) ölümle dahi evlilik bağının sona ermediğini, aksine bu bağın sonsuza dek devam ettiğini savunmuştur. Bu çerçevede, Latin kilise babalarından Tertullian, Ambrose (öl. 397), Lactantius (öl. 320), Jerome (öl. 420) ve Augustine'in boşanma ve yeniden evlenme konusundaki görüşleri, müstakil olarak boşanma ve yeniden evlenme başlıkları altında incelenmiştir.

2.1. Latin Kilise Babaları Perspektifinden Hristiyanlıkta Boşanma

Latin kilise babaları, genel olarak zina dışındaki boşanmalara karşı menfi bir tutum sergilemiş olmakla birlikte, zina durumunda farklı görüşler geliştirmişlerdir. Örneğin Tertullian, Montanizm'i benimsemeden önce sadece zina nedeniyle boşanmanın gerçekleştirilebileceğini belirtmekle beraber,⁷⁴ yeniden evlenme niyetiyle yapılan boşanmaların geçersiz olduğuna dikkat çekmiş ve şayet boşanma gerçekleşmişse de tarafların uzlaştırılması gerektiğine vurgu yapmıştır.⁷⁵ Tertullian'a göre zina durumunda boşanma gerçekleştirilmelidir; zira Tanrı'nın daha önce evlilikle tek bedende birleştirdiği bedenler zina sayesinde başka bir bedenle karışmış ve kirlenmiştir.⁷⁶ Tertullian bu görüşünü Montanizm'i benimsediği ilk yıllarda da devam ettirmiş; bu bağlamda sadece zina durumunda Tanrı'nın boşanmayı meşru kıldığına dikkat çekmiş ve bunun dışında gerçekleşen boşanmalar geçerli bir şekilde feshedilmediği için evlilik bağının sürdüğünü belirtmiştir. İlk evlilik bağının devam etmesi nedeniyle ikinci bir evliliği zina olarak değerlendirmiştir.⁷⁷ Katı bir Montanist olduğu dönemde ise, her ne sebeple olursa olsun boşanmış bir çiftin evlilik bağının devam ettiğini savunmuştur.⁷⁸ Bu noktada Tertullian'ın evlilik bağını iki boyutta (dünyevî ve uhrevî) ele aldığı söylenebilir. Evlilik bağı dünyevi boyutta zina nedeniyle boşanma veya ölüm ile sona erebilirken, uhrevî düzeyde devam etmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla Tertullian, Montanizm'i

⁷⁴ Tertullian, "To His Wife", *Ante-Nicene Fathers*, ed. Alexander Roberts vd. (Buffalo: The Christian Literature Publishing Company, 1885), 4/2.8.6, 48.

⁷⁵ Tertullian, "Against Marcion", *Ante-Nicene Fathers*, ed. Alexander Roberts vd. (Buffalo: The Christian Literature Publishing Company, 1885), 3/4.34, 404-407. Tertullian, "On Modesty", *Ante-Nicene Fathers*, ed. Alexander Roberts vd. (Boston: The Christian Literature Publishing Company, 1885), 4/16, 92.

⁷⁶ Reynolds, *Marriage in the Western Church*, 196-198.

⁷⁷ Markiyon, Musa'nın boşanmayı onayladığını, buna karşın İsa'nın yasakladığını iddia etmekte; Tertullian ise, Musa ile İsa arasında boşanma konusunda bir farklılık olmadığını savunmaktadır. Zira her iki öğretilerde de hem şartlı boşanma hem de zina gerekçesiyle boşanma doğrulanmakta, evlilik tek bedende birleşmek olarak nitelendirilmekte ve evlilik bağının zina dışında insanlar tarafından çözülmez olduğu vurgulanmaktadır. Tertullian, "Against Marcion", 3/4.34.5, 635-636.

⁷⁸ Tertullian, "On Monogamy", *Ante-Nicene Fathers* (Buffalo: The Christian Literature Publishing Company, 1885), 4/9.10, 66-67. J. P. Arendzen, "Ante-Nicene Interpretations of the Sayings on Divorce", *The Journal of Theological Studies* 20/79 (1919), 234.

⁷⁹ Reynolds, *Marriage in the Western Church*, 190-192.

benimsemeyen önce zina nedeniyle eşini boşayan bir erkeğin hâlâ onunla evli olduğuna inanmazken, Montanizm'i kabul ettikten sonra bu görüşünü değiştirmiş ve zina ile ölümün dahi evlilik bağına sona erdirmediğini savunmuştur.⁸⁰

Tertullian gibi Lactantius da sadece zina nedeniyle boşanmanın gerçekleşebileceğini; bunun dışındaki boşanmaların geçersiz olduğunu savunmuştur. Başka bir söylemle o, sadece zina gerekçesiyle boşanmanın gerçekleşebileceğini, zina dışındaki boşanmalarda ise evlilik bağının hiçbir şekilde sona ermeyeceğini iddia etmiştir.⁸¹ Lactantius, Roma hukukunu çifte standart uygulaması nedeniyle eleştirmiş ve evliliği eşit haklarla tek bir bedende birleşen bireylerin birliği olarak gördüğü için bu birliği ihlal eden kişiyi zina işlemiş addetmiştir.⁸² Bu anlayışa dayanarak Lactantius, kadınların da eşlerini zina gerekçesiyle boşayabileceğini belirtmiştir.⁸³

Diğer bir Latin kilise babası olan Ambrose, boşanma ve yeniden evlenme hakkındaki görüşlerini, Korintlilere Birinci Mektup 7:10-11'e dayandırmakla beraber;⁸⁴ bir kadının, kocası hayatta olduğu sürece ona bağlı olduğunu; ancak kocasının ölümünün ardından bu bağlılığın sona erdiğini ifade etmiştir.⁸⁵ Aynı zamanda diğer Latin kilise babaları gibi, boşanmanın sadece cinsel sadakatsizlik ve dinden dönme gibi özel durumlarda her iki cinsiyet için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda o, bir erkeğin karısının sadakatsizliği dışında onu boşamaması gerektiğini savunmuştur.⁸⁶

Bir diğer Latin kilise babası olan Jerome da diğer kilise babaları gibi zina durumunda boşanmanın gerekli olduğunu belirtmiştir.⁸⁷ Bu anlamda o, zinanın evliliğin özünü ve tek bedende birleşmeyi bozduğunu, dolayısıyla boşanmayı meşru kıldığını dile getirmiştir. Jerome'a göre, evliliği bozan tek unsur zinadır. O, boşanmadan bu duruma devam eden kişilerin lanetleneceğini dile getirmiş ve Özdeyişler 18:22'ye atıfta bulunarak, zina yapan kadının tutulmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Jerome, Pavlus'un Romalılara Mektubu 7:1-3 ile

⁸⁰ Reynolds, *Marriage in the Western Church*, 193-194.

⁸¹ Lactantius, "The Epitome of the Divine Institutes", *Ante-Nicene Fathers*, ed. Alexander Roberts vd. (New York: Charles Scribner's Sons, 1913), 7/66, 250.

⁸² Lactantius, "The Divine Institutes", *Ante-Nicene Fathers*, ed. Alexander Roberts vd. (New York: Charles Scribner's Sons, 1913), 7/6.23, 189-190.

⁸³ Reynolds, *Marriage in the Western Church*, 182-183.

⁸⁴ David G. Hunter, "Augustine's Doubts on Divorce: Reconsiderations on Remarriage", *Augustinian Studies* 48/1-2 (2017), 175.

⁸⁵ Ambrose, "The Treatise Concerning Widows", *NPNF2-10. Ambrose: Selected Works and Letters*, ed. Philip Schaff (Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2004), 10/11.69, 692.

⁸⁶ Hunter, "Augustine's Doubts on Divorce: Reconsiderations on Remarriage", 175.

⁸⁷ Jerome, "The Letters of St. Jerome: Letter LXXVII. To Oceanus", *NPNF2-06. Jerome: The Principal Works of St. Jerome*, ed. Philip Schaff (Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 1892), 6/77.3, 337. Bardis, "Early Christianity and the Family", 7.

Korintlilere Birinci Mektubu 7:39'u referans göstererek, bir kadının kocası yaşadığı sürece ona bağlı olduğunu, kocası tarafından zina veya benzeri bir davranış nedeniyle terk edilmiş olsa bile, kocası hayatta olduğu sürece boşanmanın gerçekleşmeyeceğini vurgulamıştır.⁸⁸

Öte yandan Jerome, Fabiola'yla ilgili olarak, onun ilk kocasını terk edip, eski eşi hayattayken başka biriyle evlenmesini kabul edilebilir bir davranış olarak değerlendirmiştir. Bu noktada Jerome, Fabiola'nın oldukça genç bir kadın olduğuna ve dul olarak hayatını idare ettiremeyeceğine işaret etmiştir.⁸⁹ Bu durumda Jerome, önceki görüşleriyle çelişkiye düşerek boşanmanın gerçekleştiğini ima etmiştir. Ayrıca Jerome, kadınlara yönelik uygulanan kuralların erkeklere yönelik kurallarla eşit olması gerektiği anlayışından hareketle, Fabiola'nın kocasını terk etmesini de meşru bir davranış olarak değerlendirmiştir.⁹⁰

Son olarak Latin kilise babalarından Augustine ise, boşanma konusunda Tertullian'a benzer görüşler ortaya koymuştur. Bu bağlamda o, Pavlus'un Korintlilere Birinci Mektubu 7:10-11'i referans göstererek, kadının kocasından ayrılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak şayet ayrılmak zorunda kalırsa ya bekar kalması ya da kocasıyla barışması gerektiğini belirtmiştir.⁹¹ Nitekim Pollentius, Matta İncili 19:9'u referans göstererek evli çiftlerin zina nedeniyle boşanabileceklerini ve yeniden evlenebileceklerini iddia etmiştir. Aynı zamanda Pavlus'un bahsettiği, zina gerekçesi olmaksızın kocalarını terk eden kadınların, aslında evli kalmaları veya kocalarıyla barışmaları gereken kadınlar olduğuna dikkat çekmiştir.⁹² Augustine ise, Matta 5:32'ye ve Pavlus'un zina⁹³ nedeniyle eşlerini terk eden kadınlar hakkında yaptığı açıklamalara atıfta bulunarak, kadınların yalnızca zina sebebiyle kocalarını boşayabileceklerini ileri sürmüştür. Bu bağlamda Augustine, aynı kuralın erkekler için de geçerli olduğunu savunarak, erkeklerin de zina dışında bir sebeple eşlerini boşayamayacaklarını

⁸⁸ Jerome, "The Letters of St. Jerome: Letter LV. To Amandus", *NPNF2-06. Jerome: The Principal Works of St. Jerome*, ed. Philip Schaff (Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 1892), 6/55.3, 247. Reynolds, *Marriage in the Western Church*, 200-201, 205.

⁸⁹ Jerome, "The Letters of St. Jerome: Letter LXXVII. To Oceanus", 6/77.3, 337-338. Reynolds, *Marriage in the Western Church*, 201-202.

⁹⁰ Reynolds, *Marriage in the Western Church*, 201-202, 204.

⁹¹ Augustine, "Adulterous Marriages", çev. Charles T. Huegelmeier, *The Fathers of the Church: St. Augustine Treatises on Marriage and Other Subjects*, ed. Joseph Deferrari (Washington, D.C: The Catholic University of America Press, 1955), 27/1.3.3, 64-65.

⁹² Augustine, "Adulterous Marriages", 27/1.8.8, 70. Pollentius, zina istisnasının hem kadınlar hem de erkekler için geçerli olduğunu ve her iki cinsiyetin de eşlerini zina sebebiyle boşayarak yeniden evlenme hakkına sahip olduklarını iddia etmiştir. Hunter, "Augustine's Doubts on Divorce: Reconsiderations on Remarriage", 174.

⁹³ Ancak bu noktada, Augustine'in, "porneia" kavramının sadece zina anlamına gelmediğini, aynı zamanda dinden dönme, putperestlik ve tamahkarlık gibi farklı anlamlar taşıdığına dikkat çektiğini ve bu kavramın derinlemesine incelenmesi gerektiğini vurguladığı belirtilmelidir. Hunter, "Augustine's Doubts on Divorce: Reconsiderations on Remarriage", 167.

belirtmiştir.⁹⁴ Augustine'e göre, zina nedeniyle boşanmış bir eşin, evlilik bağı devam eder; dolayısıyla kocasıyla asla barışmasa bile, bu bağ tamamen ortadan kalkmaz. Diğer tüm boşanma durumlarında ise, boşanma geçersiz sayılır. Augustine, bu görüşü, kişinin dinden dönmesiyle benzer bir şekilde açıklar ve zina nedeniyle gerçekleşen geçerli bir boşanmayı, kilisenin sapkınları toplumdan dışlamasına benzer bir biçimde değerlendirir. Sonuç olarak, karı-koca arasındaki evlilik sözleşmesi iptal edilse de aralarındaki bağ devam eder.⁹⁵

2.2. Latin Kilise Babaları Perspektifinden Hristiyanlıkta Yeniden

Evlenme

Ambrose dışında Latin kilise babaları genel olarak yeniden evlenmeye karşı olumsuz bir tutum sergilemişlerdir.⁹⁶ Örneğin Tertullian, kendi ölümünden sonra karısının yeniden evlenmemesini öğütlemiş; şayet evlenecekse de bunun bir Hristiyan erkekle olması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁷ Montanizm'i benimsmeden önce, dulların evlenmemesi gerektiği görüşünü savunmuş, sonrasında ise Korintlilere Birinci Mektup'un 7. babı üzerine açıklamalarda bulunarak, Pavlus'un ikinci evliliği açıkça yasaklamadığını kabul etmiş; fakat bunu Pavlus'un bir tavsiyesi olarak yorumlamıştır.⁹⁸

Montanizm'i benimsedikten sonra, öncelikle ikinci evliliği onaylamış; ancak daha sonra bu tür evlilikleri zina olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda, Montanizm'i benimsediği ilk yıllarda, zinaya dayalı bir boşanma sonrasında yeniden evlenmeye izin verirken, Montanizm'in katı bir savunucusu olduğu dönemde ise her koşulda yeniden evlenmenin yasak ve geçersiz olduğu sonucuna varmıştır.⁹⁹ Dolayısıyla, Tertullian'a göre, yeniden evlenme her durumda zina olarak değerlendirilmelidir;¹⁰⁰ bu yargı, karı-kocanın dünyevi birlikteliğinden değil, aksine ruhsal ve eskatolojik bir bağın varlığından kaynaklanmaktadır. Tertullian'a göre yeniden evlenme yasağı, evliliğin eşler arasındaki ortak yaşam birliğini ya da birbirlerinin bedenlerine karşılıklı sahip olma hakkını ihlal ettiği

⁹⁴ Augustine, "Adulterous Marriages", 27/2.10.11, 73-74. Augustine, "Adulterous Marriages", çev. Ray Kearney, *Marriage and Virginity* (New York: New City Press, 1999), 145, 147.

⁹⁵ Augustine, "On Marriage and Concupiscence", *NPNF1-05. St. Augustine: Anti Pelagian Writings*, ed. Philip Schaff (Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 1886), 5/1.11, 531-532.

⁹⁶ Tövbenin de sadece bir kez yapılabileceğine işaret eder. Arendzen, "Ante-Nicene Interpretations of the Sayings on Divorce", 230.

⁹⁷ Tertullian, "To His Wife", 4/2.1.1, 44.

⁹⁸ Tertullian, "To His Wife", 4/1.3, 40. Tertullian, iddiasını desteklemek için Timoteos'a Birinci Mektup 3:2'ye atıfta bulunarak, dulların ve din adamlarının yalnızca bir kez evlenmesi gerektiğini savunur. Bu doğrultuda, Pavlus'un birden fazla evliliği kilisenin kutsal yapısını zedeleyen bir unsur olarak gördüğü sonucuna ulaşır. Daniel-Hughes, "'Only in the Lord'", 174-175.

⁹⁹ Reynolds, *Marriage in the Western Church*, 189-190.

¹⁰⁰ Tertullian, "On Monogamy", 4/9-10, 66-67.

öncülüne dayanmaz; zira bu yasak, her iki eşin ölümünden sonra dahi devam eder. Dul kalan bir kadın, ölen eşiyle bir arada yaşamak zorunda olmasa da hukuki ve manevi anlamda hâlâ onun eşi olarak kabul edilir.¹⁰¹ Bu yüzden Tertullian, bir kişinin evlendikten sonra boşanma ya da eşinin ölümüyle ayrılmış olmasına bakmaksızın üçüncü bir şahısla girdiği herhangi bir cinsel birleşmeyi zina olarak değerlendirmiştir.¹⁰² Bu çerçevede, masum tarafın yeniden evlenip evlenemeyeceği sorusu, Tertullian için esasen bu kişinin iki eşe sahip olup olmayacağı meselesiyle eşdeğerdir.¹⁰³ Dolayısıyla Tertullian, boşanmanın ardından yeniden evlenmenin mutlak bir şekilde yasak olduğunu savunmuş; karısını zina nedeniyle boşayan bir erkeğin bekâr kalması gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁰⁴

Lactantius, karısını zina nedeniyle boşayan bir erkeğin yeniden evlenmesini onaylar gibi görünmektedir. Nitekim o, Matta 19:9'daki zina istisnasını, bir erkeğin eşini sadakatsizlik nedeniyle boşamasından sonra yeniden evlenmesine izin verecek şekilde yorumlamış ve bir erkeğin, karısının zina yapması durumunda onu boşayıp yeniden evlenebileceğini belirtmiştir.¹⁰⁵ Lactantius, bu hakkı yalnızca erkeklere değil, kadınlara da tanımış ve böylece çifte standarda karşı çıkmıştır. Bu bağlamda, bir erkeğin sadakatsizliğinin, bir kadının sadakatsizliği kadar ağır bir ihlal olduğunu savunmuştur. Ona göre, Tanrı erkeği ve kadını tek bir bedende birleştirdiğinden, kadın ve erkek aynı yasa ile eşit şekilde bağlanmıştır.¹⁰⁶

Ambrose, diğer kilise babalarından farklı olarak, Pavlus'un Korintlilere Birinci Mektup 7:10-11'de yer alan metninde cinsiyete dayalı ayrımlara özel bir vurgu yapmış ve kadınlara yönelik öğüdü erkeklere yönelik olandan kesin bir şekilde ayırmıştır. Bu bağlamda Ambrose, bir kadının zina veya dinden dönme gibi nedenlerle kocasını boşaması durumunda yeniden evlenmesine izin verilmeyeceğini savunmuştur. Zira ona göre, kadın, toplumsal ve hukuki statü açısından erkekten aşağıda bulunduğu için erkekle eşit haklara sahip değildir. Kocanın dinden dönmesi durumunda ise kadın ne başka bir erkekle evlenebilir ne de kocasına geri dönebilir; bu nedenle Ambrose, kadınların yeniden evlenmesini kategorik olarak reddetmiştir. Dolayısıyla Ambrose, kadınların

¹⁰¹ Tertullian, "On Monogamy", 4/9-10, 66-67. Bu noktada Reynolds, Tertullian'ın yeniden evlenme konusundaki görüşlerinin onun Montanist eskatolojisinin bir yansıması olduğunu ileri sürer. Reynolds, *Marriage in the Western Church*, 198-200.

¹⁰² Tertullian, "On Monogamy", 4/9.6-7, 66.

¹⁰³ Arendzen, "Ante-Nicene Interpretations of the Sayings on Divorce", 233.

¹⁰⁴ Reynolds, *Marriage in the Western Church*, 189-190.

¹⁰⁵ Lactantius, "The Divine Institutes", 7/6.23, 189-190.

¹⁰⁶ Lactantius, "The Epitome of the Divine Institutes", 7/66, 250. Ayrıca bk. Reynolds, *Marriage in the Western Church*, 182-183.

yeniden evlenmelerine izin verilmediğini kesin bir şekilde savunurken, eşini evlilik dışı bir ilişki nedeniyle boşayan bir erkeğin durumunu farklı bir çerçevede ele almıştır. Ambrose, erkeklerin, kadınlara tanınmayan bir hakka, yani eşlerini zina nedeniyle boşadıktan sonra yeniden evlenme hakkına sahip olduğunu açıkça öne sürmüştür. Çünkü ona göre erkek, kadının başı olarak kabul edildiğinden, kadın gibi yasanın bağlayıcılığına tabi değildir.¹⁰⁷ Ancak kadın, kocası yaşadığı sürece ona bağlıdır; kocası öldüğünde ise özgürdür. Karma evliliklerde ise her ikisi de boşanabilir.¹⁰⁸ Bu bağlamda Ambrose, Kitab-ı Mukaddes'teki cinsiyet ayrımını sürdüren bir yorum geliştirerek, yeniden evlenme konusunda bir çifte standardı benimsemiştir.¹⁰⁹ Sonuç olarak, Ambrose'a göre bir erkek, eşini zina gerekçesiyle boşadıktan sonra yeniden evlenebilirken, kadın aynı koşullar altında bu haktan mahrum bırakılmıştır.¹¹⁰

Jerome'un yeniden evlenme konusunda çetrefilli bir tavır sergilediği söylenebilir. Nitekim o, Amandus'a hitaben kaleme aldığı mektubunda, zina eden kocasını boşayan ve yeniden evlenen kadının, ikinci evliliğinde dahi cinsel ilişkiden kaçınması gerektiğini belirtmiştir.¹¹¹ Bununla birlikte, Fabiola'nın kocasından boşandıktan sonra, henüz eşi hayattayken başka bir evlilik yapmasını kusurlu bir davranış olarak nitelendirmiş, ancak bu eylemi nihayetinde tasvip etmiştir. Jerome, Fabiola'nın ilk eşinden ayrılmasını, İsa'nın evlilikle ilgili öğretilerine uygun bir davranış olarak değerlendirirken,¹¹² ikinci evliliğinin bu öğretilere ters düştüğünü ileri sürmüştür. Jerome, kendi yargısında bir hata payı bulunduğunu kabul etmiş, ancak bu hatayı hafifleten bir unsur olarak Pavlus'un Korintlilere Birinci Mektubu 7:9'da yer alan "evlenmek yanmaktan iyidir"¹¹³ ifadesine atıfta bulunmuştur. Bunun yanı sıra, Timoteos'a Birinci Mektup 5:14-15'e atıfta bulunarak, tıpkı genç dullar gibi, Fabiola'nın da ilk evliliğini sonlandırdığında genç yaşta olduğuna ve dul kalışıyla birlikte yaşadığı zorluklara dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda, Jerome, Fabiola'nın cinsel zayıflıklara yenik düşerek ahlaki sapmalara sürüklenmesinden önce ikinci bir evlilik yapmasını daha uygun bir seçenek olarak görmüştür.¹¹⁴

Son olarak Augustine ise, boşanma ve yeniden evlenme konusundaki görüşlerinin kesin olmadığını ima etmektedir.¹¹⁵ O, İsa'nın boşanmayı ve

¹⁰⁷ Hunter, "Augustine's Doubts on Divorce: Reconsiderations on Remarriage", 175-176.

¹⁰⁸ Ambrose, "The Treatise Concerning Widows", 10/1.2; 2.10, 673-674; 11.69, 692-693.

¹⁰⁹ Hunter, "Augustine's Doubts on Divorce: Reconsiderations on Remarriage", 176-177.

¹¹⁰ Reynolds, *Marriage in the Western Church*, 182-183.

¹¹¹ Jerome, "The Letters of St. Jerome: Letter LV. To Amandus", 6/55.4, 247.

¹¹² Bu noktada Jerome, İncillerde yeniden evlenmenin yasaklandığını kabul etmektedir. Reynolds, *Marriage in the Western Church*, 205-206.

¹¹³ 1Ko. 7:9.

¹¹⁴ Jerome, "The Letters of St. Jerome: Letter LXXVII. To Oceanus", 6/77.3, 337-338.

¹¹⁵ Hunter, Augustine'in şüpheleri olduğunu savunanlardır. Hunter, "Augustine's Doubts on Divorce:

yeniden evlenmeyi yalnızca zina nedeniyle yasakladığını kabul etmekle beraber, karısını zina nedeniyle boşayan bir erkeğin yeniden evlenip evlenemeyeceği konusunda net değildir. Nitekim, Pollentius'u¹¹⁶ eleştirdiği *Zina Evlilikleri/Adulterous Marriages* adındaki ilk kitabında, Korintlilere Birinci Mektup 7:10-11'e atıfta bulunarak, zina durumunda yeniden evlenmeye karşı bir tavır sergilemiştir.¹¹⁷ Aynı zamanda, Korintlilere Birinci Mektup 7:4'e dayanarak, boşanma ve yeniden evlenme konularında cinsiyetler arasında eşitlikçi bir yaklaşımı savunmuştur.¹¹⁸ Yine, Markos 10:11-12 ve Luka 16:18'e atıfta bulunarak, bir erkeğin karısını boşayıp başka bir kadınla evlenmesi halinde, boşanmanın nedeni ne olursa olsun her zaman zina suçu işlediğini açıkça ortaya koymuştur.¹¹⁹

Augustine, ikinci kitabında, zina gerekçesiyle gerçekleşen geçerli bir boşanmanın ardından yeniden evlenmenin zina teşkil ettiğini bir kez daha doğrulamış ve boşanmanın evlilik bağı¹²⁰ sona erdirmediğini belirtmiştir.¹²¹ Evlilik bağının devam etmesini gerekçe göstererek yeniden evlenmeyi zina olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, geçerli bir boşanmanın hayat paylaşımı birliğini ve birlikte yaşama zorunluluğunu sonlandırırsa dahi, yeniden evlenmenin yasak olduğu görüşünü savunmuştur.¹²² Ayrıca zina nedeniyle karısını boşayıp başka biriyle evlenen bir kişinin, zina dışındaki sebeplerle karısını boşayıp yeniden evlenen biriyle aynı kategoride değerlendirilmemesi gerektiğine işaret etmiş ve zina nedeniyle eşini boşayan ve sonrasında yeniden evlenen bir kişinin, eşini zina dışında bir sebeple boşayıp yeniden evlenen bir kişiye kıyasla daha az zina suçu işlediğini belirtmiştir.¹²³

Netice itibarıyla II. yüzyılın sonlarından V. yüzyıl ortalarına kadar, araştırmada görüşlerine yer verilen Latin kilise babalarının ilk eşini zina nedeniyle boşayan bir kişinin yeniden evlenmesini açıkça ve kesin bir şekilde yasaklamadığı görülmüştür. Bununla beraber Tertullian katı bir Montanist iken ikinci evliliklere karşı katı bir tutum sergilemiş; Augustine ise Tertullian'ın görüşlerini izlemiş olsa da bu konuda şüpheleri olduğunu dile getirmiştir.¹²⁴

Reconsiderations on Remarriage", 162.

¹¹⁶ Hunter, "Historical Theology and the Problem of Divorce and Remarriage Today", 46.

¹¹⁷ Augustine, "Adulterous Marriages", 27/1.21, 92-93. Hunter, "Historical Theology and the Problem of Divorce and Remarriage Today", 41-42, 46-47.

¹¹⁸ Augustine, "Adulterous Marriages", 27/1.8.8, 70.

¹¹⁹ Augustine, "Adulterous Marriages", 1955, 27/1.10, 73-74.

¹²⁰ Augustine evlilik bağı, vaftizle elde edilen yenilenme sakramentine benzetmiş ve bu bağı, sadakatsizlik veya geçerli bir boşanma yoluyla sona ermeyeceğini vurgulamıştır. Augustine, "Adulterous Marriages", 27/2.5, 105-106.

¹²¹ Augustine, "Adulterous Marriages", 27/2.4.4, 104-105.

¹²² Augustine, "Adulterous Marriages", 27/2.5, 105-106.

¹²³ Augustine, "Adulterous Marriages", 27/1.9.9, 70-72.

¹²⁴ Hunter, "Augustine's Doubts on Divorce: Reconsiderations on Remarriage", 178-180.

Sonuç

Çalışma sayesinde Hristiyanlıkta boşanma ve yeniden evlenme olgusunun erken dönem Latin kilise babalarınınca farklı yorumlandığı görülmüştür. Bunda bir taraftan İsa ve Pavlus'un söylemleri; diğer taraftan ise Roma hukukunun etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Zira bazı kilise babaları boşanma konusunda, bazıları ise yeniden evlenme konusunda ya İsa ve Pavlus'un söylemlerini referans almış ya da Roma hukukundan etkilenecek cinsiyetçi bir bakış açısı sunmuştur. İsa zina gerekçesi dışında boşanma ve yeniden evlenme konusunda katı bir tutum sergilemişken, Pavlus daha esnek bir tavır ortaya koymuştur. Latin kilise babaları genel olarak zina dışı boşanmalara karşı durmuşlar, zina durumunda ise boşanmanın gerçekleşip gerçekleşmediği ve masum veya her iki tarafın yeniden evlenip evlenemeyeceği konusunda farklı düşünmüşlerdir. Tertullian ve Augustine eskatolojik bir bakış açısıyla zina veya eşin ölümü durumunda bile evlilik bağının devam ettiğini savunmuşlar; diğer kilise babaları ise en azından masum tarafın yeniden evlenebileceğine ışık tutmuşlardır. Kilise babalarının boşanma ve yeniden evlenme olgusunu eşitlikçi bir bakış açısıyla yorumladıkları görülmüş; ancak Ambrose bu konuda çifte bir standart benimseyerek sadece erkeğin yeniden evlenebileceği kanaatine sahip olmuştur. Netice itibarıyla İsa'nın boşanma ve yeniden evlenme konusundaki katı tutumunun Pavlus'la beraber esnetildiği; ancak Latin kilise babalarınınca kısmen de olsa tekrar katı bir bakış açısına evrildiği saptanmıştır.

Kaynakça | References

- Ambrose. “The Treatise Concerning Widows”. *NPNF2-10. Ambrose: Selected Works and Letters*. ed. Philip Schaff. 10/673-700. Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2004.
- Arendzen, J. P. “Ante-Nicene Interpretations of the Sayings on Divorce”. *The Journal of Theological Studies* 20/79 (1919), 230-241.
- Augustine. “Adulterous Marriages”. çev. Charles T. Huegelmeier. *The Fathers of the Church: St. Augustine Treatises on Marriage and Other Subjects*. ed. Joseph Deferrari. 27/61-132. Washington, D.C: The Catholic University of America Press, 1955.
- Augustine. “Adulterous Marriages”. çev. Ray Kearney. *Marriage and Virginity*. 142-188. New York: New City Press, 1999.
- Augustine. “On Marriage and Concupiscence”. *NPNF1-05. St. Augustine: Anti Pelagian Writings*. ed. Philip Schaff. 5/522-564. Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 1886.
- Bardis, Panos D. “Early Christianity and the Family”. *Sociological Bulletin* 13/2 (1964), 1-23.
- Case, Shirley Jackson. “Divorce and Remarriage in the Teaching of Jesus”. *The Biblical World* 45/1 (1915), 18-22.
- Crouzel, Henri. “Divorce and Remarriage in the Early Church: Some Reflections on Historical Methodology”. çev. Michelle K. Borrás. *Communio: International Catholic Review* 41 (2014), 472-503.
- Çetin, Hülya. “Dağdaki Vaazda Boşanma”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi* 3/2 (2012), 227-238.
- Daniel-Hughes. ““Only in the Lord”?: Debates over Paul’s View of Remarriage in Early Christianity”. *Science et Esprit* 66/2 (2014), 269-283.
- Fitzmyer, Joseph A. “The Matthean Divorce Texts and Some New Palestinian Evidence”. *Theological Studies* 37 (1976), 197-226.
- Hunter, David G. “Augustine’s Doubts on Divorce: Reconsiderations on Remarriage”. *Augustinian Studies* 48/1-2 (2017), 161-182. <https://doi.org/10.5840/augstudies201741827>
- Hunter, David G. “Historical Theology and the Problem of Divorce and Remarriage Today”. *Journal of Moral Theology* 10/2 (2021), 34-59.
- Jerome. “The Letters of St. Jerome: Letter LV. To Amandus”. *NPNF2-06. Jerome: The Principal Works of St. Jerome*. ed. Philip Schaff. 6/244-249. Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 1892.

- Jerome. "The Letters of St. Jerome: Letter LXXVII. To Oceanus". *NPNF2-06. Jerome: The Principal Works of St. Jerome*. ed. Philip Schaff. 6/336-345. Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 1892.
- Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003.
- Lactantius. "The Divine Institutes". *Ante-Nicene Fathers*. ed. Alexander Roberts vd. 7/9-223. New York: Charles Scribner's Sons, 1913.
- Lactantius. "The Epitome of the Divine Institutes". *Ante-Nicene Fathers*. ed. Alexander Roberts vd. 7/224-228. New York: Charles Scribner's Sons, 1913.
- Maille, Patrick H. *Early Christianity and the Family*. Texas: Texas Tech University, Master Thesis, 1998.
- Nathan, Geoffrey S. *The Family in Late Antiquity: The Rise of Christianity and the Endurance of Tradition*. London and New York: Routledge, 2000.
- Oluwashola, Jacob Peter - Paul, Kolawole Oladotun. "Jesus' Teaching on Divorce in Matthew 19:3". *The American Journal of Biblical Theology* 22/17 (2021), 1-10.
- Reynolds, Philip Lyndon. *Marriage in the Western Church: The Christianization of Marriage during the Patristic and Early Medieval Periods*. Leiden, New York, Köln: E.J. Brill, 1994.
- Rordorf, Willy. "Marriage in the New Testament and in the Early Church". *Journal of Ecclesiastical History* 20/2 (1969), 193-210.
- Schatkin, Margaret A. "Divorce". *Encyclopedia of Early Christianity* (Second Edition). ed. Everett Ferguson. 340-341. Great Britain: Routledge, 1999.
- Songela, Joel Hamuli. "Divorce and Remarriage in Scripture". *Africa Journal of Evangelical Theology* 32/2 (2013), 91-106.
- Tertullian. "Against Marcion". *Ante-Nicene Fathers*. ed. Alexander Roberts vd. 3/269-475. Buffalo: The Christian Literature Publishing Company, 1885.
- Tertullian. "On Modesty". *Ante-Nicene Fathers*. ed. Alexander Roberts vd. 4/74-101. Boston: The Christian Literature Publishing Company, 1885.
- Tertullian. "On Monogamy". *Ante-Nicene Fathers*. 4/59-72. Buffalo: The Christian Literature Publishing Company, 1885.
- Tertullian. "To His Wife". *Ante-Nicene Fathers*. ed. Alexander Roberts vd. 4/39-49. Buffalo: The Christian Literature Publishing Company, 1885.
- Vawter, Bruce. "Divorce and the New Testament". *The Catholic Biblical Quarterly* 39/4 (1977), 528-542.
- Yasdıman, Hakkı Ş. "Pavlus'un Evlilik Hakkındaki Görüşü". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2001), 77-91.